

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
XIII.

SZAKÁLY SÁNDOR
A bécsi döntésektől
a Szovjetunió elleni
hadba lépésig

SZAKÁLY SÁNDOR

A bécsi döntésektől
a Szovjetunió elleni
hadba lépésig

– lehetőségek és kényszerek –

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2004

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Szakály Sándor, 2004
© Szent István Társulat, 2004

ISBN 963 361 587 9
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Elnök Úr!

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon palotában aláírt békediktátum előírásai erősen korlátozták az ország szuverenitását, meghatározták a fegyverben tartható haderő létszámát és „milyenségét” – 35 ezer fő, toborzott légénység, behatárolt tiszti és altiszti létszám (1750, illetve 2335 fő) –, a fegyverzeti lehetőségeket, valamint jóvátételt írtak elő, az ország pénzügyi, gazdasági és politikai ellenőrzés alá került. Ennek következtében kérdéssé vált, vajon képes lesz-e Magyarország kitörni ebből az elszigeteltségből, talpon tud-e maradni, avagy visszalép a balkáni államok színvonalára, és egyre távolabb kerül attól az Európától, amelynek a XIX. század második felében az egyik leggyorsabban és leglátványosabban fejlődő országa volt.

Az 1919–1920-ban hatalomra került – magát következetesen ellenforradalminak nevező – rendszer, illetve annak minden kormánya, a különböző politikai erők szinte kivétel nélkül egyetértettek abban, hogy a legfontosabb feladat az országot megalázó,

gazdasági és társadalmi életét szinte teljesen szétziláló „békediktátum” megváltoztatása. Ehhez azonban partnerekre, szövetségekre lett volna szükség, hiszen Magyarország a kisantant államainak gyűrűjében nemcsak védtelen, hanem szinte teljesen elszigetelt is volt, és a szomszédok részéről a legcsekélyebb megértésre sem számíthatott.

Az első érdemi próbálkozások – az 1920–1921-es sikertelen „francia kísérlet” után – dél felé irányultak. A kisantant létrehozásában komoly érdemeket magáénak tudható Olaszország a Párizs környéki békeszerződések aláírása után a „győztesek nagy vesztese” lett. Területi és egyéb igényeit az aláírt szerződések csak részben elégítették ki, és a térségben nem jutott meghatározó politikai, gazdasági és katonai szerephez. Utóbbiak kiépítéséhez neki is társakra volt szüksége.

A Mussolini nevével fémjelzett Olaszország az 1920-as évek közepétől a magyar „kívánságok” támogatójává lépett elő. Ennek alapját kétségtelenül a mindkét ország számára ellenfélnek, ellenségnek tekintett délszláv állam – a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) – elleni közös fellépés lehetősége biztosította. Az 1920-as években megerősödő, majd 1927-ben szerződéses formát is öltő magyar–olasz kapcsolatok erősödése ellenére úgy tűnt, hogy Magyarország a kisantant államai közül mégis a délszláv állam felé próbál

nyitni – gondoljunk Horthy Miklós kormányzó 1926. évi mohácsi beszédére –, remélve, hogy a békediktátum esetleges tárgyalásos alapon történő módosítása Jugoszlávia esetében elérhető. Az elképzelés azonban nem volt megfelelően megalapozott.

Hasonlóan kudarcot vallottak Magyarország közeledési kísérletei a nyugati nagy „békecsináló” hatalmak, Franciaország, illetve Nagy-Britannia felé. Gyakorlatilag mind a két ország mereven elzárkózott minden olyan magyar kérés/kísérlet elől, amely a kialakult területi helyzeten akár csak minimális változtatást is igényelt. A győztesek továbbra sem kívánták felülvizsgálni korábbi döntéseiket, a legyőzötteket nem akarták „keblükre ölelni”.

Miközben a magyar belpolitikában egy hosszú – és sikeresnek nevezhető – konszolidációs folyamat következtében sikerült a gazdasági és társadalmi problémák egy részét megoldani, enyhíteni a békediktátum utáni tragikus helyzetet, Európában újabb változások indultak meg, amelyek Magyarországra nézve sem maradtak hatás nélkül.

A politikai és gazdasági válságok sorát átélő Németországban Adolf Hitler 1933-ban történt hatalomra kerülésével egy agresszív, a Párizs környéki békerendszer felülvizsgálatát és annak a vesztesek javára történő korrekcióját kívánó erő jelent meg Európa és a világ színpadán. Hitler elképzelései – a területi kérdések „újragondolása” – az I. vi-

láháborúban a legyőzöttek közé tartozó országok körében egyre inkább népszerűvé váltak. Úgy tűnt, s ezt a győztes európai nagyhatalmak is érezték, hogy a versailles-i rendszer nem tartható fenn kiigazítások nélkül, és néha szemüket lehunyva, fülüket befogva vették tudomásul Hitler lépéseit.

Nagy-Britannia és Franciaország ezen megváltozott, elnéző magatartása – amely Olaszország esetében a németekkel való szimpatizálást jelentette nem egy esetben – Magyarország számára azt sugallta, hogy az esetleges revíziós célok megvalósítása a már korábban támogatónak tekintett Olaszország mellett Németország segítségével realitássá válhat. A békediktátum, Trianon revíziója pedig gyakorlatilag az egész magyar társadalom célja volt, még ha esetlegesen annak mértékét, mikéntjét az egyes politikai erők és csoportok másként is ítélték meg.

A magyar politikát a különböző belső és külső tényezők, illetve a társadalmi igény egyre inkább az előbb említett „támogató országok” felé irányították. Az ország a „meg nem értés” és a „remélt segítség” vágyai között olyan kényszerpályára került, amelyről – megítélésem szerint – szinte lehetetlennek tűnt letérni.

Amint közeledett az egyesek által 1919–1920-ban húsz esztendőre kötött fegyverszüneti időszak vége, úgy gyorsultak fel az események Európában, illetve Európán kí-

vül, melyek egy része Magyarországot sem hagyta érintetlenül.

Magyarország számára a háború nélküli „győzelmek” sorát az 1938-as esztendő hozta meg, amikor is a kisantant-államok képviselőivel 1938 augusztusában a jugoszláviai Bledben folytatott tárgyalások eredményeként azok elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát – gyakorlatilag ezzel hatályon kívül helyezve a trianoni békediktátum katonai előírásait –, melyért cserébe Magyarország lemondott a szomszédos országokkal szembeni fegyveres fellépésről. Nem sokkal később pedig a müncheni egyezmény (1938. szeptember 30.) következményeként magyar–csehszlovák tárgyalások indulhattak meg a két ország közötti területi kérdések megoldásáról. A tárgyalások, melyek Komáromban zajlottak le, végül is nem vezettek eredményre, bár az utolsó csehszlovák – ténylegesen szlovák – ajánlat és a magyar követelések között csekély eltérés mutatkozott.

A sikertelen tárgyalások eredményeként a csehszlovák és a magyar állam között kijelölendő új határokról végül is döntőbíráskodás határozott. A döntőbírói szerepet Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszter töltötte be, akik 1938. november 2-án a bécsi Belvedere palotában meghúzták Magyarország és Csehszlovákia új határait, amelyet a nemzetközi közvélemény és a kérdésben a két nagyhatalomnak szabad

kezet biztosító Franciaország és Nagy-Britannia is elfogadott.

A döntés értelmében Magyarország visszakapta Felső-Magyarország területének jelentős részét, amely területen a visszatért népesség több mint 80 százaléka magyar nemzetiségű volt. Az 1938. november 2-ai döntés a magyarországi politikai élet szinte valamennyi szereplője számára az addigi revíziós politika helyességét igazolta és annak továbbfolytatását „sugallta”.

1939 tavasza ismét igazolni látszott ezen vélekedéseket, amikor is Magyarország számára lehetőség nyílt az 1938 őszén még elutasított igény, Kárpátalja visszacsatolására. Az önálló Szlovákia kikiáltásával és a maradék „Csehszlovákia” német megszállásával szinte egy időben kaptak lehetőséget a magyar királyi honvédség csapatai, hogy elfoglalják Kárpátalját. Az 1939. március 15-én megindított akció gyakorlatilag jelentősebb összecsapások nélkül sikeresen lezajlott és jelentős – de csak kisebb létszámú magyarsággal lakott – területek tértek vissza Magyarországhoz. Megvalósult a korábban sokat emlegetett közös magyar–lengyel határ, melynek a későbbiek során még fontos szerep jutott, de a két ország számára már ekkor is komoly jelentőséggel bírt.

Amikor 1939. szeptember 1-jén kitört a német–lengyel háború, amely néhány napon belül európai méretűvé szélesedett, Magyarország semleges álláspontra helyezkedett,

számos pozitív megnyilvánulással Lengyelország irányába. Így pl. a magyar kormány, melynek élén már Teleki Pál gróf állt, elutasította a németek kérését Magyarország területén történő csapatszállításokra, végig fenntartotta a diplomáciai kapcsolatot Lengyelországgal, menekültek tízezrei számára tette lehetővé az országon történő átutazást, illetve a magyarországi tartózkodást.

Nagy-Britannia és Franciaország, tehát a két nyugati nagyhatalom Németország elleni hadüzenetét követően röviddel szovjet támadás indult – de ez nem Németország ellen, hanem vele egyeztetve, az 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum szellemének és tartalmának megfelelően – Lengyelország ellen. Európa eme két hatalmas diktatúrájának hadseregei néhány hét alatt legyőzték az 1938–1939-ben még oly magabiztos lengyeleket, – akik szövetségeseiktől, a franciáktól és a britektől érdemi támogatást nem kaptak – és az országot felosztották egymás között.

A két – megítélésem szerint – egymástól alapvetően csak színében elütő diktatúra (melyek közül a német nemzetiszocializmus gazdasági és szociális téren messze felülmúlta a sztálini kommunizmust) egyezkedésének eredményeként 1940-ben előbb a három balti államot (Lettország, Litvánia, Észtország) csatolta a szovjet birodalomhoz Sztálin, aki korábban Finnországtól szerzett területeket, majd Besszarábiát és Észak-Buko-

vinát követelte és kapta is meg Romániától ugyanazon esztendő júniusában. Ezen követelés benyújtásakor felmerült egy esetleges magyar–szovjet együttműködés lehetősége is, amely Románia ellen irányult volna, és Magyarország esetében az „erdélyi kérdés” megoldásával kecsegtetett volna. A szovjet ultimátumra adott gyors román igenlő válasz azonban ennek a lehetőségét végül is nem realizálta.

Az európai háború 1939–1940-ben egyébként elég sajátos képet mutatott. A Szovjetunió „önvédelemből” 1939 decemberében megtámadta Finnországot, területek átengedését, illetve katonai támaszpontoknak finn területen történő létesítésének a lehetőségét követelve tőle. A megtámadott Finnország Nagy-Britannia, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok, Svédország, Magyarország támogatását élvezte többek között, míg Németország „tartózkodó” magatartást tanúsított.

1940-ben Németország egyértelmű helyzetet kívánt teremteni Európában, ezért hosszabb távú céljai megvalósítása érdekében megszállta Dániát, majd elfoglalta Norvégiát – nem sokkal előzve meg ezzel az ugyancsak hasonló lépéseket fontolgató briteket –, Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot és néhány hét alatt térdre kényszerítette Franciaországot, melynek egy részét meg is szállta. Európa országai – néhány semleges államot leszámítva, melyek a vi-

lgháború éveiben, gyakorlatilag 1945 tavaszáig Németország nyersanyagszállítói és ellátói voltak – vagy német megszállás alá kerültek, vagy Németország szövetségeseiként, fegyvertársaiként működtek.

Magyarország helyzete – 1939 őszén és azt követően is – sajátosan alakult. A német–lengyel háborúban lojális maradt a lengyelekhez, az évszázados barátságra hivatkozva utasított el különböző német kívánásokat, de a későbbiekben is igyekezett magát távol tartani az európai háborútól, melyhez csak 1940. június–júliusában került közel.

A Románia elleni sikeres szovjet fellépést követően Magyarország is igyekezett az „erdélyi kérdés” megoldását napirenden tartani. A magyar–román viszony már-már fegyveres összecsapás lehetőségével fenyegetett, amikor a fegyvertárs országok közötti háború lehetőségét kizárni szándékozó Németország és Olaszország a két fél számára a tárgyalásos megoldást ajánlotta.

A magyar és a román fél közötti tárgyalások azonban nem vezettek eredményre és ismét közelségbe került a fegyveres konfliktus lehetősége. Az utolsó pillanatban azonban – román kérésre – Németország és Olaszország vállalta a döntőbírói szerepet. Az 1938. november 2-i döntés színhelyén, a bécsi Belvedere palotában Ciano olasz és Ribbentrop német külügyminiszter meghozta a döntést 1940. augusztus 30-án. Ma-

gyarország visszakapta az ún. Keleti Részet és Észak-Erdélyt a Székelyfölddel, míg Dél-Erdély továbbra is román fennhatóság alatt maradt. A visszatért területeken a magyarság relatív többséget alkotott, de a románok aránya is közelített az ötven százalékhoz.

Magyarország a területi visszacsatolásoknak köszönhetően, valamint a környező országok megszűnte, illetve azok területi, politikai és gazdasági erejének jelentős arányú meggyengülése után úgy érezhette, hogy Közép-Európában meghatározó tényezővé vált, miközben a hitleri Németország lekötöztetése lett.

A Szovjetunió elleni háborúra készülődő Németország biztos háttérrel kívánt maga mögött tudni, ezért a még „szuverén” államok többségét szerződésekkel igyekezett maga mellé állítani. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az ún. Háromhatalmi Egyezményhez történő csatlakozást ajánlotta nekik. Így történt ez Jugoszlávia esetében is, amely 1941 márciusában csatlakozott ahhoz, követve ezzel Magyarországot, illetve Románia példáját. Az egyezmény aláírását követően azonban Belgrádban katonai puccs megdőntötte az aláíró kormányt, és a Nagy-Britanniával, illetve a Szovjetunióval barátságos viszonyt – mintegy szövetséges viszonyt – ápolni szándékozó új hatalom épült ki.

Németország úgy látta, hogy ez a helyzet számára veszélyeket rejt magában, a Szov-

jetunió elleni támadás esetén a balkáni szárny veszélybe kerülhet, ezért a Jugoszlávia elleni hadművelet megindításáról döntött Hitler. A németek a hadműveletben Magyarországgal, mint felvonulási területtel, de mint a harcokba is bekapcsolódó hatalommal számoltak.

A magyar politikai és katonai vezetés nehéz helyzetbe került, hiszen alig néhány hónappal korábban írták alá a magyar–jugoszláv szerződést részben német ösztönzésre, mely a korabeli szerződések szövegezési szokása szerint „örök barátság”-ot említett, és elvben nem zárta ki a területi kérdések tárgyalásos úton történő rendezését sem.

A németek határozott követelése és a revíziós célok elérésének gyors lehetősége azonban erősebbnek bizonyult a szerződésnél, és az ország közvéleményében is erősen megfogalmazódott az újabb siker – területi gyarapodás – iránti igény.

Az 1941. április 1-jén megtartott Legfelső Honvédelmi Tanács Ülésén elfogadták a Jugoszlávia elleni támadáshoz történő csatlakozást, de csak abban az esetben, ha Jugoszlávia mint állam felbomlik – hasonló elvek alapján indult meg egyébként a szovjet Vörös Hadsereg támadása 1939. szeptember 17-én Lengyelország ellen –, a magyar kisebbséget veszély fenyegeti, illetve ha az adott területeken „vákuum” keletkezik. Amidőn Teleki Pál gróf, a magyar miniszterelnök, a döntést követően olyan híreket

kapott Londonból, hogy a magyar közreműködés egy Jugoszlávia elleni német hadjáratban brit hadüzenetet vonna maga után, öngyilkosságot követett el. Ez az emberileg nagy tett azonban politikailag csak mint szerencsétlen lépés kezelhető, amely a későbbiek során olyan viták alapját képezte, melyek a tények vizsgálata helyett a világháborús szereplésünket etikai megközelítésbe helyezték. Mint ismeretes, Teleki lépésével sem a Legfelső Honvédelmi Tanács döntését nem tudta megváltoztatni, sem a tervezett német támadást, illetve az abban történő magyar részvételt elodáztatni.

Teleki halálát követően, miután a Jugoszláv Királyság az önálló Horvát Állam kikiáltását követően megszűnt, 1941. április 11-én megindultak a magyar királyi honvédség csapatai visszaszerezni az egykori magyar területeket, illetve azok egy részét. Rövid, kisebb veszteségeket követelő harcok után Magyarországhoz visszatért a Délvidék és a Muraköz. A magyar–román ellentétet kiváltó Bánát ügyében a németek döntése saját megszállást eredményezett.

A délvidéki hadműveletek befejezte után Magyarország lakossága, illetve annak többsége ismét a revízió sikerét látta a területi gyarapodásban, bár az ország a vágyott békes élet helyett ismét a háború közelébe került. 1941. május–júniusára egyértelművé vált, hogy a hitleri Nagy Német Birodalom és a sztálini Szovjetunió között a háború elke-

rülhetetlen. A kérdés legfeljebb csak az lehetett, mikor kerül arra sor.

Az egymás elleni háborúra készülő két diktátor közül Hitler lépett gyorsabban. A német haderő 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót, melynek seregtestei még csak felvonulóban voltak a német–szovjet határra, illetve megindulási körleteikbe.

A német támadáshoz gyorsan csatlakoztak a Németországgal baráti vagy fegyvertársi viszonyt ápoló országok, így Románia, Finnország, majd Olaszország (katonai erővel csak később) és Szlovákia. Magyarország a Németországgal való szolidaritás ki nyilvánításának bizonyítékául a diplomáciai kapcsolatokat szakította meg a Szovjetunióval 1941. június 23-án.

A magyar politikai vezetés, élén Bárdossy László miniszterelnök-külügyminiszterrel, szívesen kívül maradt volna a háborún, míg a katonai vezetés – élén Werth Henrik gyalogsági tábornokkal, a Honvéd Vezérkar főnökével – a támadókhöz való csatlakozást szorgalmazta, mert mint vélekedett, ezt kívánja meg az ország érdeke, esetleges újabb területi gyarapodása.

Werth Henrik álláspontját erősen befolyásolta ez a feltevés – mellyel még a Németországgal ellenséges viszonyban álló, illetve vele nem „szimpatizáló” országok katonai vezetői is azonosultak akkor (pl. Nagy-Britannia, USA) –, miszerint a megindult német hadműveletek hat-tizenkét hét alatt

teljes sikert eredményeznek, és a Szovjetunió rákényszerül egy megegyezéssel békére – elkerülendő a teljes összeomlást – ami európai területei nagy részének Németország számára történő átengedését jelentené. Egy ilyen gyors német sikert követő európai újrendezést követően pedig milyen szerep jutna a semleges Magyarországnak a győzelemben részt vevő románokkal és szlovákokkal szemben?

Werth gyalogsági tábornok úgy vélte, a területi rendezésnél Magyarországnak is ott kell lennie és a győzteseket megillető pozícióban érvényesíteni a magyar érdeket, amely a visszatért területek megtartása mellett esetleg újabb területek visszaadásában realizálódhat. A németek ugyanis állandóan hangoztatták, hogy a területi kérdések ügyét a győzelem után majd ismét elő kell venni és nyilvánvaló, hogy a velük együtt harcolók számíthatnak nagyobb „megértésre”.

Werth és a katonai vezetés más tagjainak ezen érvelése azonban nem győzte meg a politikusokat. Ők úgy vélték, a háborúban nem szabad önként résztvevővé válni, nem kell megelőzni a német igényeket. Meg kell várni, amíg ők kérnek bennünket, s abban az esetben cserébe mi is kérhetünk.

A katonák és a politikusok közötti ellentétet oldotta fel a részleteiben a mai napig nem tisztázott Kassa elleni bombatámadás 1941. június 26-án. A korabeli megállapítás szerint a támadók a szovjet légierő gépei

voltak. Az államfő ezen információk birtokában döntött úgy – ehhez alkotmányos joga volt –, hogy a nem provokált támadásra a honvédség csapatai válaszolnak. Döntését a hirtelenjében összehívott rendkívüli minisztertanácsi ülésen elfogadták és mint minisztertanácsi ülési határozatot megfogalmazták. A döntést az országgyűlés Képviselőházában 1941. június 27-én Bárdossy László bejelentette és így a két ország között a hadiállapot beállt.